

УДК [321+316.422]"1603/1868"(520)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.34>

ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯПОНІЇ В ЕПОХУ СЬОГУНАТУ ТОКУГАВА

Стрільчук Людмила,

*докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри всесвітньої історії*

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080*

Шеремета Анна,

аспірантка кафедри всесвітньої історії

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0005-4645-6411*

У період із 1603 по 1868 рік Японія перебувала під владою династії сьогунів Токугава, які не лише зуміли об'єднати роздроблену країну в єдиний політичний моноліт, але й здійснили низку політичних і соціальних перетворень у країні. У досліджуваний період відбулося «закриття» Японії, що убезпечило її від проникнення колонізаторів і позбавило зовнішніх культурних впливів, завдяки чому японська культура формувалася та розвивалася відокремлено, набуваючи специфічних особливостей і унікальних рис.

У представлений статті здійснено аналіз управлінської діяльності сьогунату Токугава. Виокремлено два аспекти в діяльності сьогунів, а саме в контексті служіння нації, серед яких: зменшення ролі імператора в політично-суспільному житті та відхід від традиційного для Японії синтоїзму та нової релігії християнства та перехід японського суспільства до конфуціанства, яке, з одного боку, вплинуло на менталітет японців і підхід до життя, а з іншого – не містило традицій обожнювання імператора, як це було в синтоїзмі, і цим самим утверджувало владу сьогунів.

Авторками статті наголошено на чіткій соціальній ієрархії, що була запроваджена під час правління сьогунату Токугава, і проаналізовано її особливості й еволюцію. Саме соціальні та політичні трансформації, що мали місце в японському суспільстві в період правління сьогунату, стали основою для подальшого розвитку Японії, відчутно вплинули на його культуру та ментальність нації.

Ключові слова: Японія, сьогунат Токугава, епоха Едо, соціальні трансформації, сьогун, конфуціанство, синтоїзм, соціальна ієрархія, політична система.

Strilchuk Liudmyla, Sheremeta Anna. Political and social transformations in Japan during the era of the Tokugawa shoguna

In the period from 1603 to 1868, Japan was ruled by the Tokugawa shogun dynasty, which not only managed to unite the divided country into a single political monolith, but also carried out a number of political and social transformations in the country. The period under study saw the “closure” of Japan, which protected it from the penetration of colonizers and deprived it of external cultural influences, so that Japanese culture was formed and developed separately, acquiring specific features and unique traits.

The article analyzes the management activities of the Tokugawa shogunate. Two aspects of the shoguns' activities are distinguished, namely in the context of service to the nation, including: the diminishing role of the emperor in political and social life and the departure from traditional Japanese Shintoism and the new religion of Christianity and the transition of Japanese society to Confucianism, which, on the one hand, influenced the Japanese mentality and approach to life, and on the other hand, did not contain the traditions of emperor deification, as it was in Shintoism, and thus affirmed the power of the shoguns.

The authors of the article emphasize the clear social hierarchy introduced during the Tokugawa shogunate and analyze its features and evolution. It is the social and political transformations that took place in Japanese society during the shogunate period that became the basis for the further development of Japan, having a significant impact on its culture and mentality of the nation.

Key words: Japan, Tokugawa shogunate, Edo period, social transformations of shogunate, Confucianism, Shintoism, social hierarchy, political system.

Період сьогунату Токугава в Японії впродовж століть не перестає бути предметом досліджень не лише для істориків, але й для культурологів. Адже епоха сьогунату має насичену та цікаву історію, специфічну, притаманну лише цьому періоду, культуру. А тому з'являються все нові й нові наукові праці, присвячені вузьким проблемам і особливостям становлення культури й історії досліджуваного

періоду. Представлена стаття опирається на праці професорки Колумбійського університету, видатної представниці американської антропологічної школи Р. Бенедикт «Хризантема та меч: моделі японської культури» [5], де авторка досліджує національний менталітет і характер японців, а також наукові дослідження Н. Хіросі «Історія філософської думки Японії», К. Нукарія «Релігія самураїв. Дослідження дзен-буддійської філософії та практики в Китаї та Японії» [7] та Д. Тосака «Японська ідеологія». Цікавими для дослідника даної історичної епохи буде праця Ч. Дана «Повсякденне життя у Стародавній Японії» [8], де описано особливості життєвого устрою суспільства та всіх його станів за часів правління сьогунату Токугава, а також роботи науковців Дж. Сенсома та Ст. Діксона. Специфіку японської філософії та культури, її унікальні особливості аналізує Е. Скворцова [2; 3]. Авторки статті аналізують і порівнюють бачення та висновки згаданих науковців і подають власне бачення процесів політичної та соціальної трансформації в Японії в період сьогунату Токугава.

Сьогуні з роду Токугава правили країною двісті шістьдесят чотири роки. В історії Японії це був досить тривалий період політичного правління представників однієї династії. Причиною такої стабільності, імовірно, була продуманість порядку наслідування титулу сьогуну, уведеного Токугавою Іеясу. Епосі Токугава передував час нестабільності, зокрема друга половина XVI ст., у Японії була відзначена боротьбою за об'єднання країни. У 1600 р. битва при Секігахарі поклала кінець тривалому періоду міжусобних воєн, і країна поступово почала набувати політичної стабільності. Новий етап, що почався, в історії Японії дістав назву на ім'я переможця в битві – Токугави Іеясу, який у 1603 р. був проголошений сьогуну і таким чином поклав початок третьому в історії Японії сьогунату Токугава (1603–1867 рр.). Цей час відомий і як «епоха Едо» – за назвою міста, що стало резиденцією сьогунів роду Токугава.

Японію періоду Токугава називають суспільством системи бакухан. Термін «хан» у вітчизняній японознавчій літературі перекладається як «князівство», «феодалне володіння», і як будь-який переклад історичного терміна, що означає реалії національної історії, умовний. Проте досить точно розкриває суть цього поняття. Система бакухан характеризувала підлегле становище князівства стосовно уряду та була механізмом панування Едо бакіфі в масштабах країни [1, с. 4]. Бакуфу виступало як політичний орган, який володіє, окрім адміністративної, ще й військовими функціями. Зовні епоха Токугава була небагата на яскраві події. Але саме характер і рівень політичного, економічного, соціального, культурного розвитку на той період багато в чому визначили наступні події країни [2, с. 62].

Період правління сьогуну Іеясу Токугави вважають періодом, коли сформувалося нове обличчя японської ідентичності, а також було закладено основи для подальшого розвитку Японії в могутню державу [3, с. 6–7]. Родове помістя Едо поступово перетворилося і на культурний центр країни. Іеясу приваблював туди вправних ремісників, учених, художників, письменників, надавав великого значення збору старовинних рукописів, створенню бібліотек. За його розпорядженням із Канадзава в Едо було перевезено та поміщено в засновану ним знамениту колекцію рукописів і книг бібліотеку, зібрану будинком Ходзе за 300 років.

Першочерговою політичною орієнтацією сьогунату була поступова розрядка внутрішньої напруженості, що створювалася у зв'язку із селянськими бунтами й амбіціями вельмож. Сьогунат опинився у складній ситуації, що вимагала чіткої економічно-політичної стратегії, що включала потребу нейтралізувати войовничі прагнення самураїв, що було реалізовано завдяки трансформаціям естетичних смаків, перетворенню грізних самураїв, які вміло володіли зброєю, на людей творчості. Це стало можливим завдяки пропагуванню нових концепцій буддизму, синто та конфуціанства, які були використані військовим урядом. Є. Рой у статті «Світоглядні аспекти формування культурно-естетичних універсалій у сучасній Японії» стверджує: «По суті, Іеясу Токугава здійснив, на перший погляд, неможливе: пригнітив націлену на експансію енергію професіоналів смерті, перетворивши їх на наглядців і розподільовачів результатів виробництва матеріальних благ, а простих самураїв – на філософів меча» [1, с. 5]. Ефективність і потужність адміністративного устрою сьогунів із його множинністю каналів влади, як засвідчила практика, була надалі використана для створення структури сучасної держави.

У результаті проведеного дослідження вважаємо за доцільне акцентувати увагу на двох аспектах у діяльності сьогунату Токугава, у контексті служіння нації. По-перше, було суттєво зменшено роль імператора в політично-суспільному житті Японії, а його функції, фактично, перейшли до сьогуну. По-друге, відбулося зменшення впливу синтоїстської релігії, позбавлення її політичного впливу, відбувся відхід від християнства. Синтоїзм та християнство були замінені конфуціанством, яке вбачалося найбільш зручною релігією для сьогунської держави [2, с. 63].

Сьогун Іеясу Токугава стверджував своє лідерство та розширював свої володіння тими самими засобами, що й інші дайме, – силою зброї й укладанням тимчасових союзів. Але на відміну від більшості з них, у своїх діях він був більш обережним, завбачливим і не робив необдуманих кроків [3, с. 9].

У результаті перемоги при Секігахарі Іеясу Токугава став найбагатшим землевласником – конфісковані землі надійшли в його безпосереднє розпорядження. Іеясу міг позбавляти дайме їхніх володінь, міг зменшувати чи збільшувати розміри цих володінь. Він пересував дайме, наче фігури на шахівниці, переселенням на нові місця сьогун позбавляв їх старого коріння, а часто й залишав без їхньої опори – самураїв [5]. Оскільки наявність земель і васалів становила на той час основу багатства та впливу, така практика дозволяла Іеясу Токугаві тримати феодалів під контролем. Окрім того, сьогун широко використав один зі своїх улюблених прийомів у справі налагодження відносин – до 1611 р. шляхом шлюбів і усиновлень він поріднився з більшістю великих дайме Японії.

Також у зв'язку з активною діяльністю представників роду Токугава імператор став головою релігійних відправлень, мав функцію верховного жерця, а сьогун уособлював собою всю верховну владу у країні. Щоправда, це стосується лише того періоду, коли державною релігією залишався синтоїзм, адже, як відомо, саме синтоїзм підтримував міф про божественне походження імператорської династії [2, с. 64]. Власне, останнє і стало причиною того, що сьогуні Токугава відходять від синтоїзму, проголосивши державною релігією конфуціанство та буддизм, щоби таким способом зменшити роль імператора в суспільно-культурному житті Японії.

Ще однією із сил, з якою доводилося боротися сенгоку дайме, були буддійські монастирі. Під час війни за підпорядкування провінції Мікава Іеясу довелося зіткнутися з опором ченців, коли він спробував встановити контроль над їхніми землями. У XV–XVI ст. буддійські монастирі володіли значними земельними угіддями та брали активну участь у всіх сферах політичної та господарської діяльності. У їхніх володіннях запроваджувалися прогресивні форми ведення сільського господарства, будувалися канали, греблі, мости й інші споруди [4, с. 78–80]. Окрім великих матеріальних ресурсів, монастирі мали також великі людські резерви. Серед послідовників різних шкіл було безліч селян, дрібних феодалів і городян, яких сьогунат Токугава вважав доцільним схилити до конфуціанства. Однією з головних цілей сьогунату Токугава було викорінення християнства в Японії, тому 300 тис. японських християн зазнали жорстоких утисків. Насадженою релігією було конфуціанство.

Основа соціального устрою в конфуціанстві – це моральне самовдосконалення індивіда та сповідування норм етикету, влада правителя є священною, а мета державного управління полягає в дотриманні інтересів народу. Головне правило – робити для людини те, чого ти бажаєш самому собі. Це якнайкращим чином відображало життєву позицію Іеясу Токугави, який говорив: «Якщо государ не знає труднощів свого народу, а народ не знає турбот свого государя, то заворушення відбудуться самі собою. Якщо государ людинолюбний, держава не має турбот» («Ікун» («Заповіт») Іеясу Токугави) [1].

Сьогунів із роду Токугава завжди вирізняв талант далекоглядності та реалізм. Бажаючи стати абсолютним володарем тогочасної Японії, Іеясу дуже ретельно та продумано готувався до боротьби з тими провінціями, які не були під його владою. У п'яти провінціях, господарем яких він був, Іеясу між липнем 1589 р. та лютим 1590 р. провів низку заходів, які посилили позиції Іеясу як в економічному, так і у військовому плані. Було видано указ із семи пунктів, який належало розповсюдити по всіх селах провінції. Пункти 1 та 6 стосувалися податку та встановлювали покарання за прострочення його сплати. Якщо селяни мешкали в межах 5 ри від дзито, то мали привезти подати самі, якщо далі – то за податком приїжджав дзито. У роки, коли траплялися сильні тайфуни, повені, пожежі, сума податку визначалася, виходячи з передбачуваного врожаю [6, с. 103–105]. Своєчасне надходження податку дозволяло гарантувати сплату платні васалам, які стали основою створення професійної армії.

Пункти 2, 4 та 5 стосувалися військово-трудової повинності. Васали, що мали наділ, із суми податку у 200 солом'яних мішків повинні були поставити в армію 1 особу й 1 коня; якщо коней не було – двох людей. Визначався і щоденний наділ – 6 го рису на людину й 1 се фуражу для кожного коня.

Окрім військового обов'язку, селяни залучалися на будівельні та ремонтні роботи; тому селянам, які виконували військову повинність, щорічні податки скорочувалися. Можна сміливо сказати, що сьогунат дотримувався принципу виваженості та соціальної справедливості.

Окрім того, Іеясу Токугава розпорядився провести кенті в усіх своїх провінціях, щоб упорядкувати податки та повинності. Усі ці заходи зміцнили його економічну та військову владу, посприяли централізації країни та подоланню сепаратизму місцевих феодалів.

Сьогун Іеясу також уважно стежив за надходженням податків до державної казни. Він ужив низку заходів для запобігання надмірному оподаткуванню на місцях, не допускав, щоб податок не відповідав установленій нормі. Це дозволяло утримувати постійний контроль над фінансовою системою та не допускати зловживань місцевих чиновників.

Водночас Іеясу Токугава був великим майстром дипломатичної гри. Саме за допомогою дипломатії він досяг більшого на своєму шляху до влади, ніж шляхом відкритої конфронтації. Сьогун

провів цілу низку заходів, що продемонстрували його реальну силу та владу, сприяли економічному процвітанню його роду та стали першими кроками у становленні нової станово-політичної й економічної системи в Японії, яка отримала свій подальший розвиток за наступних сьогунів династії Токугава. Можна із впевненістю стверджувати, що саме Іеясу Токугава заклав фундамент японської державності.

Епоха Токугава бакуфу встановила свої специфічні та суворі соціальні відмінності: усе населення було поділено на чотири стани: сі – самураї, але – селяни, ко – ремісники, се – торговці. Торговці, у часи сьогунату Токугава, вперше були виділені в окремий стан, однак опинилися у самому низу соціальних сходів не випадково: згідно з конфуціанською мораллю, вони нічого не виробляли (духовного). Селяни ж займали другу сходинку соціальних сходів, оскільки праця хлібороба, відповідно до конфуціанського вчення, уважалася почесною: «землеробство треба заохочувати, а торгівлю придушувати» [5].

Другою за чисельністю соціальною групою в Японії епохи Токугава були самураї, частка становила приблизно 7% від загальної кількості населення. Відтепер самураї визнавалися вищим станом, у руках останніх зосередилися вся влада та військова міць, іншим станам було заборонено носити зброю та виявляти силу. Конфуціанський філософ Ямага Соко сформулював учення «бусидо» – шлях воїна, з'явилися ідеї вродженого розуміння самураями почуття справедливості й обов'язку, недоступного іншим станам [4, с. 210–212]. Окрім цього, самураї починають сприймати себе як хранителів традиційних цінностей давнини, культурної ідентичності японців.

Окрім суворої ієрархії, Токугава розділив і сфери професійної діяльності кожного стану. Самурай не мав права торгувати, обробляти землю, серйозно захоплюватися якимось ремеслом, увесь свій час мав присвячувати виконанню лише контрольно-адміністративних функцій і відшліфовувати військову майстерність.

До розряду госі (сільські самураї) потрапляли й багаті селяни, і купці, чий капітал проникав у село. Отже, попри сувору станову регламентацію, у японському суспільстві постійно йшли соціальні зрушення. Госі брали активну участь у підйомі цілини та самі, іноді за допомогою орендарів, обробляли свої ділянки з доходом 200 і більше коку. Завдяки тому, що госі мали хорошу матеріальну базу, вони виявилися частиною стану самураїв, що найбільш збереглася.

Станова система, яку почав вводити сьогун Хідейосі Токугава і яка остаточно утвердилася в часи сьогунату, уніфікувала всі соціальні верстви села. Тепер усі особи, які проживали в селі та займалися сільським господарством, набули єдиного статусу – «селянин», чим було наголошено на важливості цього шару [7]. Праця землероба, відповідно до конфуціанського вчення, уважалася шановною, у новій структурі суспільства вони формально посідали другий щабель після воїнів.

Якщо подивитися на японське суспільство XVII–XVIII ст. як на живий взаємозалежний організм, можна виділити два явища великої історичної значущості. Перше та найважливіше з них стосувалося політичних змін, унаслідок яких японське суспільство періоду сенгоку здідай перетворилося на суспільство системи бакуфу. На інше явище досі зверталось набагато менше уваги. Ідеться про очевидний і значний технічний прогрес, результатом якого стало зростання продуктивних можливостей і ефективності господарства Японії в досліджувану епоху.

Період Токугава був останнім періодом, коли в японському суспільстві зберігалися традиції, притаманні йому. Після падіння сьогунату Токугава та реставрації Мейдзі для Японії розпочинається якісно новий період, головною особливістю якого будуть різкі зміни, вестернізація та відхід від багатьох традицій, усталених століттями.

У другій половині 1630-х рр. сьогунат Токугава запровадив політику національної ізоляції, яка забороняла японським підданам виїжджати за кордон, а іноземцям бувати на японських островах. Ця ізоляція від решти світу мала глибокий вплив на тогочасну Японію та її майбутнє. З одного боку, це убезпечило Японію від зовнішніх впливів, а головне, дозволило уникнути їй шляху, яким пішли всі азійські країни – не перетворитися на колонію чи напівколонію європейських держав. З іншого боку, завдяки ізоляції Японія зуміла зберегти самобутність державних традицій і культури, однак суттєво відстала від Заходу з погляду технічного розвитку.

Період Токугава був відзначений внутрішнім миром, політичною стабільністю й економічним зростанням. Соціальний лад був офіційно заморожений, а мобільність між класами (воїнами, землеробами, ремісниками та торговцями) була заборонена. У країні сьогунів практично не було внутрішніх конфліктів. Сьогунат уважав римо-католицьких місіонерів інструментом колоніальної експансії та загрозою владі сьогуна, тому заборонив християнство та прийняв політику національної ізоляції. Період Токугава вважається останнім періодом японського традиційного правління – сьогунату, що передував початку вестернізації Японії.

Література:

1. Лещенко Н.Ф. Япония в эпоху Токугава. URL: <https://coollib.com/b/459283-nelli-fyodorovna-leschenko-yaponiya-v-epohe-tokugava/read#r4> (дата звернення: 16.01.2023).
2. Рой Є. Світоглядні аспекти формування культурно-естетичних універсалій в сучасній Японії. *Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2021 р. С. 4–9.
3. Скворцова Е.Л. Специфика дальневосточной эстетики в воззрениях японского философа Имамита Томонобу. *Восток*. 2012. № 5. С. 61–73.
4. Скворцова Е.Л. Японская художественная традиция и романтизм (в свете проблемы взаимодействия «разума тела» на Востоке и дискурсивного знания Запада). *Восток*. 2011. № 3. С. 5–17.
5. Benedict R. *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture*. Boston, MA : Houghton Mifflin, 1946. 360 p.
6. Eman M. Elshaikh. The Tokugawa Shogunate. Khan Academy. URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/whp-1750/xcabef9ed3fc7da7b:unit-1-the-world-in-1750/xcabef9ed3fc7da7b:1-3-expanding-to-a-global-scale/a/read-tokugawa-shogunate-beta> (дата звернення: 16.01.2023).
7. Nukariya K. *The Religion of the Samurai: A Study of Zen Philosophy and Discipline in China And Japan*. London : Luzac, 1913. 245 p.
8. Tokugawa period. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Tokugawa-period> (дата звернення: 16.01.2023).